

ПИТАННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

ГАЛЩИНА Н. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
директор Бердянського інституту
державного та муніципального управління
(Класичний приватний університет)

УДК 349

ЩЕ РАЗ ПРО СИСТЕМУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті зроблена спроба аналізу системи соціальних прав людини і громадянина. Автором наголошується на необхідності формування досконалої системи соціальних прав, оскільки саме останні визначають зміст соціальної функції держави. Наводяться основні наукові підходи до визначення переліку соціальних прав. У статті дається критична оцінка сформульованим точкам зору та висловлюються авторські пропозиції щодо зміни існуючих підходів до систематизації соціальних прав. Висловлюється пропозиція щодо групування соціальних прав, виходячи з юридичної природи норм, якими такі права закріплено.

Ключові слова: соціальна держава, соціальні права, соціальні функції держави, соціальний захист, соціальне забезпечення.

В статье сделана попытка анализа системы социальных прав человека и гражданина. Автором отмечается необходимость формирования совершенной системы социальных прав, поскольку именно последние определяют содержание социальной функции государства. Освещаются основные научные подходы к определению перечня социальных прав. В статье осуществляется критический анализ сформулированных точек зрения и высказываются авторские предложения об изменении существующих подходов к систематизации социальных прав. Формулируется высказывание о группировании социальных прав, исходя из юридической природы норм, закрепляющих такие права.

Ключевые слова: социальное государство, социальные права, социальные функции государства, социальная защита, социальное обеспечение.

An attempt to analyze the system of social rights has been made in the article. The author focuses on the necessity to form an ideal system of social rights because they establish the content of the state social function. The major scholar views of the social rights list are outlined. The article suggests a critical evaluation of the proposed views. The author suggests proposals on changing the existing views of social rights systematization. Proposal on social rights grouping on the basis of legal nature of regulations which entrench these rights is submitted.

Key words: social state, social rights, state social functions, social protection, social welfare.

Вступ. Розбудова соціальної державності в Україні не може бути ефективною без належного розуміння змісту основних категорій, які закладають основу будь-якої соціальної держави. Однією з таких категорій є соціальні права людини і громадянина. Важливість цієї проблематики пов'язується не лише з тим фактом, що для належної реалізації та захисту відповідної групи прав треба знати, про які права, власне, йде мова, але й з тією обставиною, що соціальні права визначають зміст соціальної функції держави. Інакше кажучи, чим більшим є перелік соціальних прав, тим більш широкою за своїм змістом буде й соціальна функція держави, яка, в свою чергу, закладатиме основу як для розвитку відповідного

законодавства, так і для розбудови системи суб'єктів, відповідальних за його застосування. Держава зобов'язана діяти у соціальній сфері рівно стільки, скільки цього вимагатиме повна та всебічна реалізація соціальних прав людини та громадянина.

Постановка завдання. Нині доволі багато авторів концентрують свою увагу навколо вивчення соціальних прав. Наразі мова йде про наукові доробки В. Андрієва, В. Гладких, О. Панкевича, С. Прилипка, Л. Прокопця та інших. Проте ознайомлення з роботами названих вчених дозволяє дійти висновку, що у вітчизняній юридичній науці на сьогоднішній день все ще відсутнє єдине розуміння системи таких прав, що, на наш погляд, негативно позначається на нормативному регулюванні порядку їх реалізації. З огляду на це актуальним виглядає продовження дискусії щодо пізнання видів соціальних прав людини та громадянина, що, власне, й складає головну мету даної статті.

Результати дослідження. Аналіз юридичної літератури показує, що на сьогодні існують доволі різні підходи до формування переліку соціальних прав людини, які зводяться до наступного: по-перше, кожен автор пропонує фактично власну систему соціальних прав (принагідно зазначимо, що такі системи доволі часто не отримують завершеного вигляду, закінчуючись фразою «й інші права»); по-друге, соціальні права доволі часто розглядаються у зв'язку з економічними правами. Вважаємо, що ці підходи мають бути приведені до одного знаменника, оскільки в протилежному випадку визначитися зі змістом названої категорії буде надзвичайно складно. Розглянемо основні точки зору щодо переліку соціальних прав, за наслідком чого сформулюємо власну позицію з цього приводу.

У працях вітчизняних авторів система соціальних прав найчастіше має наступний вигляд:

– право на гідний прожитковий мінімум; право на соціальне забезпечення; право на загальний підйом добробуту; право на працю; право на справедливі умови праці; право на умови праці, що відповідають вимогам безпеки та гігієни; право на справедливу винагороду; право на об'єднання; право на укладання колективних договорів; право жінок, які працюють, дітей і підлітків на захист; право на професійну орієнтацію; право на професійну підготовку; право на охорону здоров'я; право на соціальну та медичну допомогу; право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист; право на інформацію та консультації (Д. Єрмоленко) [1];

– право на працю, на допомогу у працевлаштуванні, на захист від необґрунтованого звільнення; право на соціальне забезпечення; право на достатній життєвий рівень; право на державну підтримку та захист родини; право на охорону здоров'я; право на безпечне навколишнє середовище (Н. Оніщенко, Н. Пархоменко) [2, с. 126–157];

– право на гідні умови життя; право на соціальний захист; право на рівні та справедливі можливості для розвитку особистості; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (О. Лоцихін) [3, с. 176–177];

– право на соціальне забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, а також у старості; право на достойний рівень життя; право на медичну допомогу та медичне страхування; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист (С. Прилипко) [4] тощо.

Висловлюючи власну точку зору щодо викладеного, зазначимо, що у нас не знаходять підтримки деякі з наведених вище позицій. Так, необґрунтовано видається думка, пов'язана з намаганням аналізувати соціальні права у зв'язку з економічними правами, та, як наслідок, їх зведенням до групи соціально-економічних прав. Роблячи такий висновок, ми орієнтуємося як на нормативні особливості закріплення соціальних прав, так і на їх зміст. У першому випадку мова йде про те, що соціальні права як юридичне явище вперше знайшли свою фіксацію на рівні Загальної декларації прав людини (1948 р.) [5], у ст. 22 якої зазначено, що кожен має право на соціальне забезпечення, яке є необхідним для розвитку особистості у трьох тісно пов'язаних, проте відмежованих одна від одної, сферах: економічній, соціальній та культурній. Більш чітко відмежування соціальних прав людини від решти прав відбулося в наступних міжнародних документах, присвячених вже виключно питанням гарантування соціальних прав: Європейській соціальній хартії (1961 р.) [6] та Європейському кодексу соціального забезпечення (1964 р.) [7]. «Самостійність» соціальних прав у відношенні до економічних та культурних прав була підтверджена також і Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) [8], з назви якого чітко видно, що у ньому мова йде про три окремі категорії прав людини.

Що стосується змісту соціальних прав, то всі, хто досліджує цю проблематику, зазначають, що вони надають особі певні можливості в разі, якщо вона потрапила в скрутну ситуацію. Так, на-

приклад, В. Лемак пише: «Під соціальними правами слід розуміти претензії людини на відновлення певних мінімальних позицій у соціально-економічній сфері, утрачених внаслідок складної життєвої ситуації, шляхом надання соціального захисту та допомоги з боку державно-організованого суспільства, котра надається шляхом перерозподілу економічних ресурсів» [9]. Відповідно, соціальні права не можуть проявлятися там, де такого скрутного стану немає. У протилежному випадку ми опинимося в ситуації, коли соціальний захист буде поширюватися навіть на «близьких комерців». Зазначимо, що окремі країни світу, які підходили до розуміння змісту свого соціального служіння з максимально широкими позицій, вже зустрілися з такою проблемою, яка, як наслідок, загрожує існуванню соціальної держави як такої з огляду на нестачу необхідних для виконання соціальних програм грошових коштів [10]. З огляду на це право на працю, так само як і право на захист від необгрунтованого звільнення, право на об'єднання, навряд чи можна відносити до категорії соціальних прав. Принагідно зазначимо, що з цим висновком погоджуються також й інші автори, які, досліджуючи економічні права людини та громадянина, включають до переліку останніх названі вище права [11; 12].

Питання викликає у нас також і точка зору, пов'язана з намаганням відносити до кола соціальних прав право на інформацію та консультації. Подібна позиція, можливо, раніше могла мати право на існування, проте сьогодні, коли увесь світ вже поринув в інформаційне суспільство, коли відбувається активне формування держави нового типу – «інформаційної держави» [13], коли право громадян на інформацію трансформується в одне з основоположних прав людини [14], казати про те, що право на інформацію і консультації є підвидом соціальних прав, не уявляється доцільним. Більш правильним та більш сучасним буде стверджувати, що мова йде про інформаційні права людини [15], які, зрозуміло, можуть бути реалізовані у різних сферах, зокрема й у соціальній.

Не можемо ми погодитися з ідеєю, що соціальні права включають у себе також і право на безпечне для життя й здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Питання екологічної безпеки, а з нею й гарантування екологічних прав людини і громадянина протягом останніх десятиріч цілком обгрунтовано набувають самостійного значення як у системі напрямів державної політики, так і у переліку прав людини. На підтвердження цієї точки зору можна навести чисельні міжнародні та вітчизняні юридичні акти «екологічної» спрямованості, у змісті яких чітко наголошується на праві кожного на безпечне для життя й здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (скажімо, п. А ч. 1 ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [16]). На необхідності віднесення названого права до переліку екологічних прав громадян наголошується також у чисельних наукових працях [17; 18].

Ми не схильні відносити до соціальних прав також і право на професійну орієнтацію та право на професійну підготовку, які з огляду на положення законодавства України про освіту [19] є елементами культурних прав людини і громадянина.

Отже, вважаємо, що система соціальних прав має виглядати наступним чином:

– право на соціальний захист (право на соціальне забезпечення)¹, що включає в себе право на отримання усіх видів соціальної допомоги та пільг (грошова допомога та пільги сім'ям, що виховують дітей; допомога по вагітності та родам; натуральна допомога малозабезпеченим громадянам; пільги щодо оплати проїзду, транспорту, житла; обслуговування пенсіонерів, інвалідів, одиноких непрацездатних громадян у будинках-інтернатах, територіальних центрах соціального обслуговування пенсі-

¹Право на соціальний захист та право на соціальне забезпечення ми схильні розглядати в якості синонімів. Такий висновок, зокрема, базується на аналізі наукової літератури, автори якої, намагаючись провести розмежування названих категорій (наприклад, М. Мальований. Теоретико-методичні підходи до визначення поняття «соціальний захист» // Формування ринкових відносин в Україні : збірник наукових праць. – 2012. – № 3. – С. 191–198 ; Лукашикевич В. Соціальний захист населення України в сучасних умовах: економічні засади // Демократичне врядування : Науковий вісник. – 2008. – Вип. 2.), на наш погляд, не досягли тут необхідних результатів. На синонімічність названих понять вказує, як нам здається, і практика їх вживання у текстах міжнародних актів, де в одному випадку згадується термін «соціальний захист» (Європейська соціальна хартія (переглянута)), а в іншому – соціальне забезпечення (Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права). З огляду на це, не маючи наміру вступати у схоластичні роздуми, ми зупиняємося на ідеї про їх тотожність. Що ж стосується причин, які змусили нас поставити термін «соціальний захист» на перше місце, то вони криються у змісті першого речення ст. 46 Конституції України, де поняття «соціальний захист» використовується в якості категорії більш загального порядку у відношенні до терміна «соціальне забезпечення».

онерів, інвалідів, одиноких непрацевдатних громадян; соціальні пенсії для осіб, які не мають права на трудову пенсію; допомога у разі смерті годувальника тощо) та право на соціальне страхування (страхування на випадок безробіття, медичне страхування, страхування від нещасного випадку на виробництві, пенсійне страхування);

- право на достатній життєвий рівень, у тому числі право на мінімальний розмір заробітної плати;
- право на медичну та соціальну допомогу;
- право на користування послугами соціальних служб;
- право на справедливі, безпечні та здорові умови праці;
- право працюючих жінок на охорону материнства;
- право на отримання соціального житла.

Ведучи мову про соціальні права, не можна не звернути увагу також і на те, що перелік останніх не є застиглим, що, відповідно, дозволяє казати про змістовну рухливість концепції соціальної держави. Особливо це стосується тих прав, які знаходять фіксацію на рівні національних юридичних актів (національний рівень соціальних прав). Проте рух тут може бути лише в одному напрямку – у бік розширення системи таких прав. З огляду на це ми повністю підтримуємо В. Лемака, який справедливо зазначає, що «не можуть бути скасовані і звужені в обсязі соціально-економічні права як ті з них, що закріплені у Конституції України, так і ті з них, які закріплені нормами законів України. Вони можуть бути змінені лише в напрямі розширення їх переліку та змісту. Держава не лише взяла на себе соціальні зобов'язання та закріпила їх нормативно-правовими засобами, а й, крім того, позбавила себе легальної можливості виправити становище, вжити заходи щодо раціоналізації соціально-економічної сфери, наприклад, під час фінансової кризи» [9]. Від себе ж додамо, що будь-які спроби звуження обсягу соціальних прав громадян мають розцінюватися не лише в якості незаконних, але й як неправові, тобто такі, що порушують принцип верховенства права, який вимагає від держави дотримання взятих на неї зобов'язань.

У розрізі аналізу соціальних прав необхідно звернути увагу також і на той факт, що останні можуть бути поділені на групи залежно від юридичної природи норм, які визначають умови та процедури їх реалізації. Зазначений аспект, на наш погляд, є надзвичайно важливим, оскільки він впливає як на побудову суб'єктного складу відносин, у межах яких відбувається реалізація таких прав, так і на спосіб захисту та відновлення відповідного соціального права.

Розвиваючи сформульовану думку, наголосимо на тому факті, що усі соціальні права носять публічний характер [2, с. 48], тобто у підґрунтя їх становлення та розвитку покладена ідея соціального служіння держави приватним особам. Зазначена мета, однак, може бути досягнута за рахунок різних засобів та у різні способи. Так, наприклад, держави соціалістичного спрямування, заперечуючи та не визнаючи існування приватної власності на засоби виробництва, землю тощо, розбудовували виключно державні (публічні) механізми реалізації соціальних прав. Учасниками соціальних правовідносин за таких умов завжди були, з одного боку, держава, а з іншого – отримувач соціальної допомоги. Проте у державах демократичного профілю склад потенційно можливих суб'єктів соціальних правовідносин є ширшим, що пояснюється включенням до нього також і юридичних осіб приватного права, які перебирають на себе забезпечення реалізації частини соціальних прав, гарантованих приватним особам. Поряд із цим необхідно звернути увагу також і на той факт, що за останнє названого політичного режиму діяльність самої держави у соціальній сфері частково змінилася. Вона, якщо дивитися на неї як на учасника соціальних правовідносин, може перебувати тут у різних статусах: публічно-правовому або приватноправовому, що, однак, жодним чином не заважає їй реалізовувати ідею соціального служіння.

У підґрунтя реалізації названих вище соціальних прав можуть бути покладені норми права різної юридичної природи, що, відповідно, дозволяє вести мову про існування групи публічних соціальних прав (юридичною основою таких прав є норми публічного права, якими визначається також і порядок реалізації цих прав) та групи приватних соціальних прав (юридичною основою таких прав є норми приватного права, якими визначається також і порядок реалізації цих прав). Можливість та доцільність такого поділу, поміж іншим, впливає також і з потреб судової практики. Так, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 17 Кодексу адміністративного судочинства України [20], адміністративним судам підсудні усі адміністративні справи щодо спорів фізичних осіб із суб'єктами владних повноважень з приводу обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацевдатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страху-

ванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг. Також очевидним є те, що спори, які пов'язані, наприклад, із реалізацією права на створення належних умов праці (одного з видів соціальних прав) на приватному підприємстві, будуть вирішуватися за правилами цивільного процесуального законодавства.

Висновки. Зазначимо, що система соціальних прав людини і громадянина на сьогоднішній день вимагає ґрунтовного оновлення, яке має здійснюватися через призму як міжнародного законодавства, так і сучасних теоретичних напрацювань, які змінюють нашу уяву про зміст та спрямованість діяльності держави, а також про особливості юридичної природи норм, на яких засноване її функціонування.

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко Д. Поняття та ознаки соціальної держави / Д. Єрмоленко // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – 2001. – № 2. – С. 76–83.
2. Оніщенко Н. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : монографія / Н. Оніщенко, Н. Пархоменко ; Відп. ред. Ю. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2011. – 176 с.
3. Лоцихін О. Функції сучасної держави: нарис юридичної теорії : монографія / О. Лоцихін. – К. : Логос, 2013. – 228 с.
4. Прилипко С. До питання соціальних прав людини / С. Прилипко // Держава і право : збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 40. – С. 271–277.
5. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
6. Європейська соціальна хартія : Міжнародний документ від 18.10.1961 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_300.
7. Європейський кодекс соціального забезпечення : Міжнародний документ від 16.04.1964 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_329.
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
9. Лемак В. Соціально-економічні права людини в контексті верховенства права: вітчизняний досвід закріплення та застосування / В. Лемак // Вісник академії правових наук України. – 2010. – № 1 (60). – С. 40–48.
10. Матвеев С. Соціальна політика Отто Фон Бісмарка і сучасність / С. Матвеев, Г. Музиченко // Український історичний журнал. – 2008. – № 6 (483). – С. 134–149.
11. Сульженко Ю. Концепція та система економічних прав та свобод людини і громадянина в Україні / Ю. Сульженко // Юридична наука. – 2011. – № 3. – С. 14–21.
12. Колодій А. Права людини і громадянина в Україні : навч. посіб. / [А. Колодій, А. Олійник]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
13. Жуков Є. Інформаційна держава як концепція новітньої доби / Є. Жуков // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 161–165.
14. Каложний К. Сутність інформаційних прав людини в науці інформаційного права / К. Каложний // Юридичний вісник. – 2012. – № 4 (25). – С. 55–58.
15. Марущак А. Визначення поняття «інформаційні права людини» / А. Марущак // Інформація і право. – 2011. – № 2 (2). – С. 21–26.
16. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України 25 червня 1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
17. Кондур Е. Класифікація екологічних прав і обов'язків громадян України / Е. Кондур // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 1. – С. 208–213.
18. Ільченко Н. Безпечне довкілля – наше право чи обов'язок? / Н. Ільченко, В. Гурська, Т. Чумакова, Н. Романюк // Екологія і природокористування. – 2011. – Вип. 14. – 76–85 с.
19. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
20. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–37. – Ст. 446.

